

Переломова О. С.

Сумський національний аграрний університет

ПРЕЗЕНТАЦІЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА В ІНДИВІДУАЛЬНОМУ СЛОВОТВОРЕННІ

Письменник творчо використовує багаті ресурси загальнонародної мови і прагне естетичної довершеності, виявляє в художніх текстах високу культуру письма, творить елітарну форму національної літератури.

Використання мовних засобів підпорядковане розкриттю ідейних і естетичних настанов митця. Мовна картина світу художника слова, що постає зі створених ним текстів, є вербальним відображенням світовідчуття письменника, його ціннісних орієнтирів.

Багатство і розмаїття зовнішнього світу, яке вражає Шевчукових героїв, спостерігачів і мислителів, має відповідне мовне вираження – твори письменника відзначаються лексичним багатством.

Індивідуальна мовна картина світу не лише письменника В. Шевчука, але й героїв його творів національно детермінована.

На тлі нейтральної загальноповсякденної лексики художніх творів помітна професійна лексика, діалектна, книжна (старокнижна), індивідуальна. Валерій Шевчук як письменник-«книжник» свій індивідуальний стиль формував під впливом світової культури та давньоукраїнського мистецтва.

Автор утворює нові слова за продуктивними і непродуктивними моделями («дивогодна», «вкмітив», «народителька», «множність», «прохавчо»). Ці новотвори дають можливість письменникові вносити додаткові відтінки семантики, зміщувати смислові акценти контекстів, вони звучать свіжо й оригінально. Такі слова будять думку, залучають читача до процесу мовотворчості («книгокрад», «піврідний», «інакшіє»). Така ж роль і застарілої, а також рідковживаної лексики. Коли письменник актуалізує рідковживані слова, він знайомить читача з раритетним фондом національних мовних надбань.

Ключові слова: мовні штампи, неологізми, okazіоналізми, композит, словотворення, індивідуальна мовотворчість, факультативність, функціональна доцільність, ідіостиль.

Постановка проблеми. Дослідження мовотворчості визначних українських письменників дає можливість оцінити їхній внесок у систему словесних художніх образів національної мови, що вже функціонують, визначити загальні закономірності та провідні тенденції розвитку літературної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мова художніх творів письменника виразно презентує його індивідуальну картину світу, визначає індивідуальний, неповторний стиль. Проблемі дослідження індивідуального стилю письменника через мову його творів присвячено чимало праць мовознавців (В. Виноградов, Г. Винокур, Б. Ларін, І. Степанченко, Н. Борисенко й інші).

В українському мовознавстві – праці В. Дроздовського, О. Кухар-Онишко, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Л. Ставицької, А. Мойсієнка, Н. Дужик, С. Бирик та інших.

Постановка завдання. Мета – показати майстерність творчого використання багатих ресурсів

загальнонародної мови й індивідуального словотворення Валерія Шевчука.

Виклад основного матеріалу. Мова творів Валерія Шевчука репрезентує мовну особистість одного з найвизначніших представників інтелектуально-філософської, психологічної прози в сучасній українській літературі.

Мовотворчість письменника демонструє невичерпні виражальні можливості рідної мови.

Засобом досягнення особливої емоційно-експресивної виразності художнього тексту є авторські неологізми. Авторські індивідуальні словесні новотвори – одна з визначальних ознак ідіостилу Валерія Шевчука. Здебільшого вони утворюються за поширеними в мові словотвірними зразками і виконують естетичну функцію. Л. Скворцов зазначає: «Письменник, зважаючи на норми літературної мови, орієнтуючись і відштовхуючись від них у своїй творчості, аж ніяк не обмежує тим самим свободу мовотворчості» [4, с. 51].

Одним із ключових понять теоретичних міркувань Р. Барта про мову художньої літератури є поняття міри оригінальності письменника. Проблема для французького семіолога і літературознавця полягала в пошуку такої позиції, яка дала б можливість письменникові «вислизнути з-під влади «масифікуючого» слова» [4, с. 28].

Він знаходить таку позицію «не в конструюванні нездійсненої «мовної утопії», а в реальному «опануванні» мови. Мова не може бути ні змінена у своїй суті, ні зруйнована, як не може бути ні змінена, ні зруйнована література; єдиний спосіб звільнення – це «обманути», «обійти з тилу» мову – супротивника, а саме – добровільно підкоритися її нормам і правилам, щоб тим поставити їх собі на службу». Тоді мірою оригінальності письменника є міра свободи варіювання. «Варіювання» – єдиний засіб, який дозволяє авторові боротися з його справжнім ворогом – банальністю, бо «банальність» є не що інше, як прагнення літературної інституції підпорядкувати письменника своїм штампам» [4, с. 29].

Прагнення уникнути мовних штампів, банальності спонукає письменника до індивідуальної мовотворчості. Так виникають оказіональні слова. Таких мовленнєво-експресивних словесних одиниць, що мають властивості невідтворюваності, ненормативності, номінативної факультативності та словотвірної похідності, у творах В. Шевчука виявляємо чимало.

Словесні інновації В. Шевчука підпорядковані ідейно-художній спрямованості твору, активізують асоціативну уяву читача, поглиблюють сприйняття художнього тексту. Увагу привертає значна кількість новотворів – складних слів.

Продуктивним способом творення іменникових і прикметникових оказіоналізмів є складання – традиційний спосіб для української, особливо поетичної, індивідуальної мовотворчості (*громоносна, злотостеблі* (М. Рильський), *сиво-зоревих* (А. Малишко), *джерельноводі* (І. Драч)).

Прозові твори української літератури ще від І. Вишенського мають ту ж саму традицію.

Складні утворення конденсують зміст словосполучень. Новоутворені слова мають більшу експресивну силу, ніж словосполучення, звороти, речення, які вони замінюють. Це такі складні прикметники й іменники, як: *святлолюблене, богоодуховлена, святлолюбливе, живоводні, лихочинна, маломисельні, щиродушні, маломожний, важкомисельний; кривомисля, хитродійці, блудосіятелі, грошозбирачі, маєткорозширювачі, самоприневолення, байкотворці, світлолюбці, лихоносність,*

красолобці, злочиння; дієслова та прислівники: чудотворить, богонатхненно, солодкостівно, богозневажає.

Розглянемо їхню функціональну доцільність у текстах творів.

Зображуючи в історичних повістях та романах атмосферу життя певного часу, думки та почуття персонажів – представників релігійно-культурного стану, В. Шевчук не лише використовує наявні в мові відповідні шари лексики, але й збагачує лексико-семантичні поля власними новотворами за діючими в мові словотвірними зразками. Такі новотвори не порушують цілісності звучання художнього тексту, навіть більше, вони посилюють експресивність його тональності. Це складні слова з компонентом *Бог*, який поєднується у другій частині з іменником (*богомисля*), дієприкметником (*богоодуховлена*), дієсловом (*не богозневажай*), прислівником (*богонатхненно*), є функціонально доцільними. Перший компонент *бог* – надає таким утворенням піднесеності звучання.

Складний іменник *богомисля*, утворений на основі моделі «іменник + дієслово», виступає заміном словосполучення *мислити про Бога*.

«Але це не відвертало його від *богомисля*, все терпів мужньо» [8, с. 107]

Цього слова не фіксують ні СУМ, ні «Словник» Б. Грінченка, але воно є цілком логічним утворенням за наявними зразками (*богомілья*), яке засвідчено зазначеними словниками. Віднесемо це слово до потенційного.

Складний прислівник *богонатхненно* утворений поєднанням іменника із прислівником. Авторський новотвір, який виник у результаті такого поєднання компонентів, наявних у літературній мові, виразноє ознаку дії. Слово стає більш емким, воно містить характеристику роботи Михайла Василевича – творця Пересопницького Євангелія.

«В Житомирі я також почав писати й малювати Євангеліє, але робота не пішла так *богонатхненно*, як у Двірцях чи Пересопниці <...>» [8, с. 3].

Отже, словотворчість письменника спрямована на більш виразну презентацію глибинної структури художнього тексту через більш виразні елементи його поверхневої структури.

«Словник» Б. Грінченка фіксує слово «богозневага» [т. I, с.79] і тлумачить його як «богохульство, кошунство». В. Шевчук уживає в тексті твору іменник *богозневаження*, який також є оказіональним композитом, де твірними основами виступають повні основи словникових слів, поєднані за допомогою інтерфікса «о». Значення новотвору збігається зі значенням його компонентів.

«– Дивовижні речі ти кажеш, – мовив Павло. – Чи ж не *богозневаження* називати Бога грачем?» [8, с. 95].

Автор також утворює імператив, що є похідним від новотвору *богозневаження*, – *не богозневажай*.

«– Не богозневажай, брате Созонте, – мовив Павло. – Чому рівняєш цього карлика до Христа?» [8, с. 121].

До лексико-семантичного поля, ядром якого є слово «Бог», входять також індивідуальні авторські новотвори – складні слова, першим компонентом яких є повні основи «добро», «зло», «лихо», другий же компонент є похідним від дієслів із значенням цілеспрямованої дії «творити», «чинити».

Це прикметник-означення *лихочинні* (справи), який, очевидно, утворено за зразком прикметника *доброчинні* (з пом. *рідко*. СУМ). «<...> служба моя – розсічене коло, адже повз мене проходить тіняве, що чинять люди, і розглядаємо справи *лихочинні*, бо справи добрі, в любові творені, в жодні замкові книги не записуються, а хіба що в Божі» [11, с. 92].

Значення прикметника *лихочинний* тотожне значенню словникового слова «лиходійний» (за СУМ, «який чинить лихо» [т. IV, с. 497]).

Іменник-новотвір *лихоносність*, якому словотвірний суфікс *-ість* надає значення узагальненої ознаки, постав із складного прикметника *лихоносний*, який письменник утворив за аналогією до *лиходійний* (СУМ, т. IV, с. 497 – «який чинить або несе за собою лихо»).

Авторові конче було потрібне слово, яке б точно і тонко передавало суть роздумів про людське буття, добро і зло в ньому не лише в діях, але й у намірах. І він утворює це слово, за словотвірним зразком, актуалізувавши семантику другого компонента складного слова. Загалом же новотвір набуває значення: зло ще не вдіяне (учинене), але воно потенційно можливе як наслідок інших дій, які, можливо, на перший погляд і не здаються лиходійними.

«Я знав, що ці думки не швидко зважуся проголосити, бо ті, для яких віра – гра в обряди, проклянуть мене і зневажать, але в ту ніч вони, ці помисли, в мені проросли, і я був переконаний, що не було в них *лихоносності*, бо на терпимості засновувалися, а *лихоносність* з'являється там, де вершить нетерпимість» [8, с. 119].

Авторський новотвір *злоначальник* утворений з повних основ слів «іменник + іменник», до того ж цей композит є елементом у юкстапозиті *злоначальник – ворог*, що передає одне поняття і несе на собі значне смислове навантаження.

«Коли ж віддамося голосу плоті й корисливості, плоть же дамо пристрастям, пристрасті кинуть нас *злоначальнику – ворогу* і з ним буде мзда вічна тим, що в гесені йому працюватимуть. Амінь» [8, с. 126]. Поняття «добро» і «зло» протиставляються. Добро уособлює Бог, зло – *злоначальник – ворог*.

Серед авторських новотворів цікавими також є композити, другий компонент яких похідний від дієслова *мислити*, перший же компонент – прислівники, які характеризують або узагальнену дію, або ознаку за дією (мислення): *кривомисля*, *маломисельні*, *кривомисельні*, *різномисля*, *важкомисельний*.

Розглянемо вживання цих слів у мікроконтекстах.

«– Ми не бажаємо *кривомисля* і перекручень, – сказав Антоній.

– Через це свої сумніви й думки нам відкрийте – ми відкриті перед вами» [8, с. 101].

Очевидно, *кривомисля* утворено за зразком наявного в літературній мові рідковживаного слова «кривотлумачення» [СУМ, т. IV, с. 341].

Авторське ж означення *важкомисельний* у контексті набуває зневажливої конотації, сприяє виразності художнього тексту.

«– Гроші? – перепитав Іван, коли він їв, то був *важкомисельний*» [4, с. 239].

Заслугують на увагу також складні слова такого типу: *хитродійці*, *блудосіятелі*, *грошозбирачі*, *маєткорозширювачі*, *лихочинці*. Вони утворені від дієслівних словосполучень (*хитро діяти*, *сіяти блуд*, *збирати гроші*, *розширювати маєтки*, *чинити лихо*).

Ці віддієслівні іменники називають носіїв процесуальної ознаки, утворені вони за допомогою продуктивних суфіксів *-ець*, *-ач* та малопродуктивного суфікса спільнослов'янського походження *-тель*, який використовується у творенні слова, що поєднується із застарілим словом «блуд» (*блудосіятелі*). У синтаксичній конструкції ці назви становлять цілий ряд однорідних підметів, які об'єднані присудком-іменником, що є водночас узагальнюючим словом для назв осіб.

«Усі лихочинці, облудники, *хитродійці*, підступники, сквернителі, *улесники*, *блудосіятелі*, *славителі*, *гудителі*, еретики та святі, тирани, розбійники, воїни, ненависники, проповідники, купці, лихварі, *скупарі*, грошозбирачі й маєткорозширювачі – це грачі, і тому, що без гри людина прожити неспроможна» [8, с. 94].

Цей перелік асоціюється з картинами пекла, створеними І. Котляревським в «Енеїді». В. Шевчук використовує поряд з активною лексикою

застарілі слова, доповнює ряд індивідуальними новотворами за діючими моделями. Так, слово *лихварі* стало зразком для творення авторського *скупарі*, поряд із яким воно розміщене, а слово *улесники* утворилося за зразком «ненависники, проповідники». Відсутні у словнику назви носіїв процесуальної ознаки *славителі, гудителі*, утворені автором за зразком застарілого книжного *сквернителі* з використанням малопродуктивного суфікса *-тель*. Деякі однорідні члени синтаксичної конструкції перебувають у синонімічно-антонімічних відношеннях. Таке групування лексики дає можливість письменникові відобразити складність і неоднозначність світу.

«І це тому, що найбільший із усіх гравців – Господь Бог, від гри якого створився світ, бо всяке творення – це гра. Це він сплів світову сіть, пов'язавши весь світ *живоводними* нитками. І той світ став жити. Через це рай, пекло і життя на землі – це гра» [8, с. 94].

Утворений автором складний прикметник *живоводний*, очевидно, за аналогією до існуючих поетичних *живодайний, живоносний*, є близьким до них за значенням. Разом з означуванням іменником (*живоводними нитками*) він створює метафору для образного унаочнення світобудови.

Автор також освіжує дещо призабуте слово *грач*, уживає його поряд із більш активно вживаним *гравець*.

В. Шевчук використовує різні способи афіксального словотвору у процесі творення нових слів. Авторські новотвори різних частин мови несуть на собі естетичне навантаження, що визначається семантикою афіксів.

Афіксальні новотвори-іменники широко представлені у творах В. Шевчука. Це назви осіб, предметів, явищ, узагальненої дії або ознаки.

Відприкметниковим іменникам значення узагальненої ознаки надає словотвірний суфікс *-ість*: *ніякість, святошність, множність, змінливість, хитринкуватість, приявність, позачасовість, незлодійність, повстримність, глупість, плиткість, розмлоєність*.

Для утворення іменника *ніякість* автор використовує наявний у мові займенник *ніякий*, актуалізує його периферійне прикметникове значення. Новотвір постає як узагальнена ознака із «природженою» авторською семантикою: «<...> покидає тебе розм'якшила *ніякість*, і сталяться м'язи, і мужніє обличчя, і пізнаєш себе за вояка, в грудях якого стукоче палке й хоробре серце» [11, с. 59].

Іменник *хитринкуватість* узагальнює частковий вияв ознаки. Хоча словники не фіксують

ні зазначеного іменника, ні мотивуючого прикметника, але новотвір, на нашу думку, є словесною одиницею, експресивність якої досягається подвійним виявом семантики емоційно-оцінних суфіксів (*хитринка* – зменш.-пестл. – *хитринкуватий* – неповнота вияву ознаки).

«Стара всміхалася до нього вже зовсім добродушно, зникла і *хитринкуватість*, і *найжаченість*: сиділа перед ним тиха, стара жінка і дивилася на нього із теплим співчуттям» [9, с. 297].

Авторська лексична одиниця сприяє розкриттю внутрішнього стану персонажа, його змін. У цьому ж контексті слово *найжаченість* автор утворює від мотивуючого, ужитого у значенні прикметника, розмовного дієприкметника з переносним значенням «внутрішньо напружений, насторожений» [СУМ, т. V, с. 95].

Від книжного *позачасовий* автор утворює за допомогою суфікса *-ість* іменник *позачасовість*, який відрізняється від мотивуючого слова лише семантикою афікса.

«Вони ж були хитрюги, ті дівчата: змінювали одягу, зачіски і взуття, наче хотіли приховати оцю чарівну свою *позачасовість* <...>» [1, с. 164–165].

Рідковживаний прикметник *глупий* послужив основою для авторського утворення *глупість*. У синтагмі, побудованій на антитезі, воно протиставляється поняттю розуму.

«Відтак не Богу почали служити і не в Бога вірити, а траві своїх приписів щодо віри в Бога; розум засудили, а *глупість* узяли за розум, терпіння змінили в нетерпимість і стали більшими варварами від тих, котрі ставились до них по-варварському» [11, с. 12].

Приростково-наростковим є новоутворення *повстримність*.

Слово *стрим* фіксують СУМ [т. IX, с. 769] та «Словник» Б. Грінченка [т. IV, с. 216] як розмовне зі значенням «стримування».

Повстримність – визначальна риса характеру Мойсея, який вистояв перед спокусою жінки, про що розповів в одній із своїх притч Ілля Турчиновський [5, с. 16].

Пояснюючи в тексті повісті «Початок жаху» назву твору, В. Шевчук уживає іменник *незлодійність*, утворений ним за моделлю *незлоблिवість*. СУМ [т. III, с. 600] фіксує іменник *злodianня* з позначкою «книжне» і значенням «заподіяння зла кому-небудь». Це значення близьке, але не тотожне авторському навіть за наявності заперечення «не».

Значення узагальненої ознаки новотвору – визначальне для характеристики персо-

нажа і є ключовим словом для розуміння назви твору. «*Не чинив я зла, але не чинив нікому й добра, нікому не приніс смутку, але нікому не дав радості, не спричинив нікому горя, але й щастя не приніс, тож своєю повною незлодійністю ніби протиставився світові, відтак і став поза ним. Ось де був початок мого жаху <...>*» [12, с. 25].

Авторський іменник *множність* є опредмеченою ознакою великої кількості, і в історичному творі в поєднанні з книжним урочистим словом *вої* з означенням *небесні* є більш функціонально доцільним, ніж словникове *множинність*.

«Хто його привів до мене, той із *множністю* воїв небесних прийде і забере його, очищеного покаєнням, до себе <...>» [8, с. 91–92].

Новотвір-іменник на *-ість святошність* пов'язуємо із семантикою словникового слова *святоша* – назвою «богомільної людини, яка суворо дотримується церковних обрядів» [СУМ, т. IX, с. 106]. Авторське ж утворення в поєднанні з означенням *дивна* є узагальненою характеристикою суті святенництва ченця Созонта:

«От яка дивна *святошність* була в диякона Созонта, і я думаю, що в цьому він грішив перед Богом, гадаючи, що людський розум – частка великого розуму Господнього <...>» [8, с. 9].

Серед суфіксальних новотворів – віддієслівні іменники зі словотвірним значенням узагальненої дії, утворені за допомогою суфіксів *-анн (я)*, *-енн (я)*: *порожнювання, затурбування, обшахраювання*.

СУМ [т. VII, с. 269] та «Словник» Б. Грінченка [т. III, с. 345] фіксують розмовне дієслово *порожнювати* зі значенням «бути тимчасово незаселеним».

Авторський новотвір *порожнювання* в результаті «внутрішньої семантичної деривації» (БЕСЯ) виявляє нове значення. Крім того, дієслово *порожнюють* у контексті переосмислюється:

«– Але ж, дядьку, – сказав, – чи ж сам не відкинувся світу й чи не перебуваєш у безділлі, а отже, *порожнюванні*? Чи ж не живеш, уподібнюючись до ченців, що *порожнюють*?» [11, с. 43].

Письменник сам пояснює значення новоутвореного слова (*порожнювання* – безділля).

Затурбування – okazіоналізм, утворений суфіксальним способом від дієслова «затурбуватися», зберігає його семантику «тривожитися, непокоїтися» [СУМ, т. III, с. 366].

«Таким блідим як стіна й побачила його Марія, і пережила перші хвили *затурбування*» [2, с. 118–119].

Отже, у процесі авторського словотворення виникають не просто нові слова, вони несуть значне семантичне й естетичне навантаження.

Словосполучення *обшахраювання часу* є метафоричним завдяки поєднанню в ньому авторського утворення, яке є похідним від рідковживаного розмовного дієслова *обшахрати*, дія якого неодмінно має переходити на істоту, з іменником абстрактної назви. Авторський новотвір «спрацював» на образність художнього твору, став виразовим мовним засобом.

«– Фотографія – це облуда, – різко сказав Хлопець. – Блюзнірське *обшахраювання часу*!

– Як ти сказав? – здивувалася Галя.

– *Обшахраювання часу*. Ми легковажно тра тимо час і весь час намагаємося обдурити себе. Спогади, листи, фотографії – все це без вартості, хіба що вбирається в одержу мистецьку. Тоді воно витворює хоча б ілюзію» [2, с. 192].

Витворюється цікавий перифраз: *фотографія – обшахраювання часу*, який годі заперечити.

За активною в сучасній українській літературній мові моделлю письменник утворює збірні іменники середнього роду на *-я* з подовженням попереднього приголосного: *брилля, всечасся, биління*.

Збірний іменник *брилля*, утворений автором від *брили*, знадобився йому для позначення нагромадження великої кількості предметів – «сотні інших», як зазначено в тексті.

Іменник *всечасся* – складне утворення за словотвірним зразком іменників *всевладдя, всесилля*.

Авторський новотвір – складне слово – співвідноситься за значенням із його компонентами (*весь час*), але в контексті набуває додаткового просторового значення (*всечасся* – це позачасовий ірреальний простір, де жінка в ньому – лише абстракція досконалості).

«Отже, Вікторія тільки зовнішньо нагадує мені жінку, яку я безнастанно розшукую у *всечассі*, і я не врахував, що за стільки років вона цілком могла змінити свою подобу» [3, с. 151].

У поетичному описі початку дня – улюбленого часу – письменник уживає збірну назву *росся*. Такий okazіональний новотвір активізує творчу уяву читача, породжує асоціацію: роса під сонячним промінням – коштовне каміння (*росся*).

«Уранці ніколи не навідує мене Око Прірви, початок дня завжди наповнює творчоною силою, тоді світ інакше, стає ніби зачарований, скісне проміння перетворює в коштовне каміння, в золото і срібло густо насипане *росся*, воно чудово виблискує граючи. Покриті ним трави ніби

вважають і стають сиві <...> Усе живе рухається вранці уповільнено, бо ще тримає в глибинах своїх голів мариська снів, які також немовби той-таки серпанок – ще вони живуть, але без контурів і чіткого бачення. Тоді починаєш відчувати: тіло ніби наливається соком зілля і тепла радість уходить у плоть, а впливає з очей, ласкаючи барви, світляні латки, тіні, блискоти; тоді по-особливому пахне *билиння* й бур'яни, і квіти, й листя, а може, це починає пахнути сама земля. Саме тому я вважаю, що вранці Бог розмовляє із землею» [8, с. 24].

Авторське утворення *билиння* у складній синтаксичній конструкції виконує роль узагальнення в ряду однорідних підметів одного з компонентів складного речення.

Віддієслівні іменники-новотвори, що є абстрактними назвами, *пережиття*, *пробуття* утворено за допомогою непродуктивного суфікса *-j (a)*. Іменник *пережиття* мотивується дієслівною основою (*пережити*).

«<...> Міг би зовсім не згадувати свого премудрого і дивачного дядька, коли б він не став дійовцем і цього *пережиття*» (11, с. 14).

Іменник середнього роду *пробуття* мотивується дієсловом «пробувати» [СУМ, Т. VIII, с. 124] із значенням «бути де-небудь» (звичайно тимчасово). У «Словнику» Б. Грінченка є іменник «пробуток» із значенням «життє» [т. III, с. 458].

Життя людини є тимчасовим *пробуттям* на землі. Авторське новоутворення звучить природно з вуст ченця Созонта:

«– Бо людина родиться не тільки з волі батьків своїх, а з волі Божої. Коли ж Господь призначив їй місце народження – це значить визначив їй *пробуття*» [8, с. 138].

Афіксальна модель із йотованою суфіксацією використана також у новотворі *потойбіччя* – назві «неземного, загробного» життя («потойбічний») [СУМ, т. VII, с. 414].

«Збагнув диякон Созонт: йдуть до монастиря й церкви, де він дияконував разом з ієромонахом Петром, і де розпалася їхня свара, і звідки пішов у *потойбіччя* отець Петро, так з ним і не помирились» [8, с. 20].

За цією моделлю також утворені іменники з конкретною назвою (*ухіддя*, *передухіддя*), без подвоєння (*прихистя*). Такого типу іменники *подоб'я*, *знеб'я*, віддієслівний іменник *осердя*.

«Але зауваження було справедливе, тож вийшов у *передухіддя*, де ніколи не горіла лампочка <...>» [3, с. 128];

«<...> у тій банально-пишній вітальні <...> я сидів з новим *подоб'ям* свого вимріяного образу, з Оксаною <...>» [6, с. 89];

«Чоловік на бочці сидів, нерушно втупившись у голубе *знеб'я* <...>» [7, 521];

«<...> пан підстароста Іван Станишівський наказав винести його високе різьблене крісло, поставити перед *ухіддям* до урядового покою <...>» [11, с. 59];

«Ліпше поспішу у своє скромне, затишне *прихистя*, бо мені таки треба десь сховатися» [10, с. 212];

«Тож нараз оглух, і знову повернулася тиша, м'яка й гарна, і знову не відчув він *осердя*, навіть не огризнувся, як це бувало <...>» [1, с. 59].

Іменник *осердя* утворено від дієслова *осердити*, яке фіксує СУМ [т. V, с. 759]. Авторське утворення є омонімом до функціонуючого в мові іменника *осердя*, що називає зовсім інше поняття – внутрішню частину чогось. Наведений контекст дає змогу безпомилково сприймати значення новотвору, який не утруднює розуміння тексту, зате звучить нешаблонно.

Характерним для мови творів В. Шевчука є активне використання суфіксів *-ець (-иця)*, *-ник*, *-льник* для утворення назв осіб-виконавців або об'єктів певної дії: *обнімальники*, *переслідник*, *нахідці*, *нахідник*, *похитник*, *паленець*, *вибраниця*, *осудниця*, *непрорханець*, *призвідець*.

Відіменникові утворення *нахідник* (*нахід* – «нашествіє», у «Словнику» Б. Грінченка, т. II, с. 531), *похитник* (*похить* – СУМ, т. VII, с. 450) співвідносні за значенням із твірними основами. Прирошення значення авторського деривата розкривається в контексті через протиставлення:

«– Отче Іоанне, – жорстко сказав я, – ви чудово знаєте, що не з великою охотою пускаю вас у свій дім, але гість, який ображає господаря, – *не гість*, а *нахідник*» [10, с. 50].

Для назви чоловіка і жінки, які перебувають у шлюбі, автор уживає в багатьох своїх творах слово *супряжник* (*супряжниця*), яке відоме зі значенням «один із господарів, які об'єднуються для спільної праці» [СУМ, т. IX, с. 852]. У перенесенні письменник актуалізує саме значення «спільної праці», яка часто стає вирішальною у спілці-шлюбі, де зникає романтичне почуття і залишається лише тягар обов'язку. Отже, відбувається не лише переосмислення значення, але й значне його природження.

«На чоловіка не без утіхи зорила Ларисина мати, бо, незважаючи на літа, її *супряжник* зберіг добру статуру <...>» [12, с. 32].

Такі іменники із суфіксом *-ник*, як *збийник*, *збитошник*, *убійник*, не є власне авторськими утвореннями і зафіксовані у «Словнику» Б. Грінченка [т. II, с. 124; т. IV, с. 136] та СУМі [т. III, с. 438; т. X, с. 355].

Застаріле слово *убійник*, яке автор уживає для назви того, хто хотів позбавити життя Іллю Турчиновського (XVII ст.), є доцільним у контексті, звучить природно з вуст єпископа:

«– Свята богородиця врятувала мене, – відповів, відчуваючи на очах сльози.

– *Убійника*, злодюгу вже шукають, – сказав єпископ. – А ти, сину, лишайся в мирі <...>» [5, с. 21].

Називаючи *збитошниками* тих, хто пограбував і жорстоко побив Іллю Турчиновського, письменник розширює семантику словникового слова від невинного «пустун, бешкетник» («Словник» Б. Грінченка, т. II, с. 123; СУМ, т. III, с. 438) до значення, яке називає тих, хто вчинив злодіяння. В авторському вживанні слово набуває значного експресивно-емоційного забарвлення і є оцінним елементом (за дією) у концептуальній ідеї співвідношення добра і зла.

«Чому вони, учинивши стільки злого, такі впевнені й незворушні, навіть знаючи про неминучу собі кару? Чому так незмигтно й сміливо дивляться мені у вічі, начебто злочинець я, а не вони? Ось що примусило мене пильніше зазирнути цим *збитошникам* у вічі, але не побачив там нічого» [5, с. 46].

На думку Б. Ларіна, такі авторські вживання теж можна віднести до неологізмів.

«*Неологізмом називають* нове, незвичне слово, яке вводить письменник в літературну мову. Це «нове» слово часто буває почерпнутим з *дуже старих джерел* і є власне *забутим словом*».

Застарілі слова-іменники з старослов'янським суфіксом *-тель* надають урочистості звучання висловлюванням:

«– Ти мені, – сказав він старцеві, – батько й мати, *навчитель* справ добрих і вождь спасіння мого» [8, с. 25].

Письменник утворює нові слова-іменники на позначення абстрактних понять за допомогою суфікса *-от (а) (благота)*.

Цей новотвір якнайточніше передає емоційний стан героя, є узагальненою назвою душевного стану.

«Це була мить, коли ніжно заквітає на деревах листя, а трава починає пахнути. Тоді краплі, що миготять перед очима, стають срібні і тиха музика виникає. Вона звучить десь на споді серця, й назва її – *благота* душевна» [6, с. 127].

Індивідуальні авторські іменники, утворені за допомогою суфіксів *-чик, -ець, -у (е), -юк, -иськ (о)*, надають їм відтінків зменшеності або збільшеності та суб'єктивної оцінки і набувають у художньому тексті експресивності, наприклад:

«Я вперше відчув після довгої-довгої ночі, що існують на світі отакі залиті сонцем ранки, що ранки ці – не рана, а бальзам на душу, що в мені таки заховане велетенське *накописько* енергії <...>» [6, с. 103].

Автор використовує суфікс *-иськ (о)* для утворення назви абстрактного поняття. Цей суфікс не лише надає поняттю значення збільшеності, але й несе відтінок суб'єктивної оцінки (внутрішнього відчуття потенційних можливостей).

Слово ж *гралисько* утворено за зразком, скажімо, *пасовисько*, де суфікс *-иськ (о)* вказує на простір для тих чи інших дій.

«Священнослужителі перетворили храми у *гралиська*, бо де є обряд – там і гра» [8, с. 94]. Авторський новотвір несе в собі суб'єктивну оцінність, саме суфікс *-иськ (о)* надає йому відтінок осуду.

Різних відтінків набувають у контекстах авторські іменники-новотвори такого типу: *мовчазнюк, смішець, дімець, піреньце, единчик, дідусяк* тощо.

Характерним для В. Шевчука є також творення іменників безафіксним способом від префіксальних дієслів: *прихек, задих, прихлип, припин, нагад, спротив, вичерп, погук, притома, озлоба, ослаб, прийда, розмисль*. Це іменники чоловічого і жіночого роду.

Серед відприкметникових авторських утворень іменників шляхом усічення бачимо у творах як іменники, утворені від безпрефіксальних прикметників (*швид, густ, огидь*), так і префіксальних (*безлюдь, бездонь*).

«Вітер плескав полотнищами, над головою цвіла яскраво-синя *бездонь*, яка впала йому у вічі» [1, с. 140].

Іменник *співдорожжани*, який неодноразово трапляється в тексті художніх творів В. Шевчука [8, с. 7; 5, с. 74], утворений автором за допомогою префікса *спів-*, що має значення спільної участі, для назви тих, хто ділить дорогу із «блудними синами» – героями творів письменника.

Для утворення іменників *самотиха, самоприневолення, самоприреченість* використовується наявний у мові словотворчий засіб – префіксоїд *само-*. Авторський іменник *отхлань* утворено префіксальним способом від діалектного «хлань» [СУМ, т. XI, с. 76] із значенням «безодня».

«Лариса відчинила двері парадного, за якими – чорна *отхлань*, вона наче завагалася, ступати їй туди чи ні <...>» [12, с. 11].

Збагачують мову творів В. Шевчука також уживання застарілих, діалектних та рідковживаних іменників: *переступ, полегиша, острога, псиця*,

зажма, прочіл, плохій, здиря, варіяти, погонь, живло, казань.

Граматичну зміну роду іменника *крават* на чоловічий замість відомого іменника *краватка* жіночого роду можна розглядати як прагнення автора спрямувати читача на асоціацію предмета, який називає це слово, усе-таки з особою чоловічої статі.

«А коли вдягав на сорочку *кравата*, помітив, що руки тремтять <...>» [3, с. 136].

Система новотворів у В. Шевчука поповнюється також прикметниками. За допомогою наявних у мові словотворчих засобів та продуктивних способів словотворення, послуговуючись діючими моделями української мови, письменник утворює прикметники, які розширюють оцінні можливості їх як епітетів, привертають увагу читача своїм свіжим звучанням або незвичним поєднанням. Це передусім прикметники-означення, утворені способом основоскладання: *гіркосмачні* (вуста), *творчоносна* (сила), *м'яко-докірлива* (мова), *сіро-крепдешиновий* (день), *добродушно-задоволені* (очі), *козлоголосий*, *каланчеподібний* (піжон).

Оцінні можливості новоутворень реалізуються в художніх текстах.

«Дмитро стоїть навпроти *каланчеподібного* піжона, який, здається, привів Ларису <...> обидва ж бійці найжачені й голосно метають один в одного бойовими покриками» [12, с. 40].

Каланчеподібний піжон – це чужак, якому не симпатизує оповідач.

Героєві, який передчуває щось недобре у своєму майбутньому шлюбі, у голосах товаришів, які співають на честь його нареченої, «щось учувалося жабиного, *козлоголосого* та ослиного» [11, с. 113].

Авторське означення-новотвір у ряду інших означень є засобом передачі психічного стану персонажа й опосередкованого цим станом сприйняття.

Створений автором складний прикметник-оксюморон *гіркосмачні*, що є означенням, дає можливість визначити внутрішній стан героя, поєднання в його душі таких же контрастних відчуттів темного і світлого. Розкриття внутрішнього через прояви зовнішнього – душевних порухів через смакові відчуття: «<...> аж вуста мені стали *гіркосмачні*, а щось у душі тануло, щось збуджувалося – хто знає, може, отой темний ворог? Але ні, я почав пізнавати ще одну істину: на споді душі в нас живе не тільки темне й несвідоме,

є там ще одне сотворіння. Щось ніжне й красиве, розчулено беззахисне, те, що просить сонця й тепла» [6, с. 88].

Найпродуктивнішим способом суфіксації письменник утворює прикметники-новотвори. За допомогою суфіксів *-альн* (*проникальні*), *-яв* (*шарудявий*), *-лив* (*колислива, заколислива, дерлива, вигинлива*), *-н* (*уломні, спалашна, оповіджене, дивачний*), *-ат* (*пасматі*).

Додаючи префікси до функціонуючих у нашій мові прикметників, він неологізує такі слова: *безсмачна, безпашна, піврідний, підставна*.

Їжу, яка не викликає задоволення (не має смаку і запаху), він означає *безсмачною, безпашною*. Прикметник *підставна* (думка) утворено, навпаки, відкиданням префікса від уживаного слова «безпідставний». Значення новотвору відповідно змінюється на протилежне: *безпідставна – підставна* (думка).

Прикметник *піврідний* автор доречно вживає для визначення міри кровної спорідненості брата і сестри, у яких різні батьки й одна мати.

«– Все-таки ти рідний її брат!

– *Піврідний*, виправив з легенькою усмішкою Хлопець» [2, с. 196].

Суфіксально-префіксальні новотвори-прикметники можна представити такими прикладами: *безпошанівний, безвгадна, заінена, нерозлийний* (ворог), *повабліві, оспалі* (очі).

Усі вони – результат словотворчості письменника, цікаві, на нашу думку, творчі авторські знахідки.

Отже, актуалізація «прихованих (імпліцитних) сем» словесних одиниць «у похідних значеннях, у похідних словах або окремих випадках уживання» виявляє їх в індивідуально-авторських новотворах, сприяє реалізації ідейно-естетичних настанов письменника, розширює тезаурус його індивідуальної мовної картини світу.

Висновки і пропозиції. Постать Валерія Шевчука є цілком самостійним і неповторним явищем у сучасному мовно-літературному процесі.

Самобутній письменник В. Шевчук є одним із тих, хто своєю творчістю виводить українську літературу на світовий рівень, започаткований його попередниками.

Мова творів Валерія Шевчука багата і різноманітна, тому всі подальші дослідження його мовотворчості шляхом мовознавчого аналізу тканини художніх текстів письменника видаються нам цікавими і перспективними.

Список літератури:

1. Барт Ролан. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. Пер. с фр. Москва : Прогресс, 1989. 615 с.
2. Ларин Б. Эстетика слова и язык писателя: Избранные статьи. Ленинград : Худ. лит., 1974. 287 с.
3. Лисиченко Л. Лексико-семантична система української мови. Харків, 1997. 129 с.
4. Скворцов Л. Художественная литература и нормы языка. *Русский язык: Проблемы художественной речи. Лексикология и лексикография (Виноградовские чтения IX–X)*. Москва : Наука, 1981. С. 48–61.

Список ілюстративних джерел:

1. Шевчук В. Двоє на березі : повість-диптих. *Камінна луна : повісті*. Київ : Молодь, 1987. С. 135–213.
2. Шевчук В. Дім на горі : Повість-преамбула. *Вибрані твори : Роман-балада. Оповідання* / В. Шевчук. Київ : Дніпро, 1989. С. 18–228.
3. Шевчук В. Жінка в блакитному на сніговому тлі : повість. *Жінка-змія : сучасна проза* / В. Шевчук. Львів : Класика, 1998. С. 104–152.
4. Шевчук В. Закон зла. Загублена в часі. *Біс плоти : історичні повісті* / В. Шевчук. Київ : Твім інтер, 1999. С. 295–356.
5. Шевчук В. Ілля Турчиновський (листок перший) : повість. *Три листки за вікном : роман-триптих* / В. Шевчук. Київ : Рад. письменник, 1986. С. 15–136.
6. Шевчук В. Камінна луна : повість. *Камінна луна : повісті* / В. Шевчук. Київ : Молодь, 1987. С. 45–133.
7. Шевчук В. Мандрівка в гори. *Вибрані твори : Роман-балада. Оповідання* / В. Шевчук. Київ : Дніпро, 1989. С. 446–525.
8. Шевчук В. Око Прірви : роман. Київ : Укр. письменник, 1996. 197 с.
9. Шевчук В. П'ятий номер. *Стежка у траві. Житомирська сага* : у 2-х т. / В. Шевчук. Харків : Фоліо, 1994. Т. 1. С. 142–188 ; 259–331 ; 396–453.
10. Шевчук В. Початок жаху : повість. *Сучасність*. 1993. № 3. С. 18–66.
11. Шевчук В. Розсічене коло. *Біс плоти : історичні повісті* / В. Шевчук. Київ : Твім інтер, 1999. С. 5–116.
12. Шевчук В. Чудо : повість. *Камінна луна : повісті* / В. Шевчук. Київ : Молодь, 1987. С. 4–44.

Perelomova O. S. PRESENTATION OF THE LANGUAGE PICTURE OF VALERIY SHEVCHUK'S WORLD IN INDIVIDUAL WORD FORMATION

The language of Valery Shevchuk's works represents the linguistic personality of one of the most prominent representatives of intellectual-philosophical, psychological prose in modern Ukrainian literature.

Creatively using the rich resources of the vernacular, the writer strives for aesthetic perfection, revealing in literary texts a high culture of writing, creates an elitist form of national literature.

The use of language is subject to the disclosure of ideological and aesthetic guidelines of the artist. The linguistic picture of the artist's world, which emerges from the texts created by him, is a verbal reflection of the writer's worldview and his values.

The richness and diversity of the outside world, which impresses Shevchuk's heroes, observers and thinkers, has a corresponding linguistic expression – the writer's works are marked by lexical richness.

The individual linguistic picture of the world not only of the writer V. Shevchuk, but also of the heroes of his works is nationally determined.

Against the background of neutral common vocabulary of works of art, professional vocabulary, dialect, book (old book), individual vocabulary is noticeable. Valery Shevchuk as a writer – “scribe” formed his individual style under the influence of world culture and ancient Ukrainian art.

The author forms new words according to productive and unproductive models (“dyvohidna”, “vkmityv”, “narodytel'ka”, “mnozhnist”, “prohavcho”). These innovations allow the writer to make additional shades of semantics, to shift the semantic accents of contexts, they sound fresh and original. Such words arouse thought, involve the reader in the process of language creation (“knyhokrad”, “pivridnyi”, “inakshiye”). The same role and outdated, as well as rarely used vocabulary. By updating the rarely used words, the writer introduces the reader to the rare fund of national linguistic heritage.

Key words: language stamps, neologisms, occasionalisms, composite, word formation, individual language creation, optionality, functional expediency, idiosyncrasy.